

יסודות העימוד

מהו עימוד? מהו עימוד, ולמה הוא נצרך?

העימוד כולל שני חלקים עיקריים, האחד, שימוש בגופנים מתאימים, והשני, פריסה נכונה של הטקסט על פני הדף.

החלק הראשון – גופנים: בבחירת גופן לגוף הספר עומדות לפנינו שתי מטרות, המטרה האחת נוחות הקריאה, גופן שניתן לקרוא קריאה רצופה בקלות ובנוחות. המטרה השנייה, יופי ואסתטיקה, שיהיה גופן יפה ונעים לעין.

גופנים המתאימים לטקסטים ארוכים (טקסט רץ) כספרים וכדו' מכונים אות ספר, בעבר הגופן הנפוץ בעברית לטקסטים ארוכים היה גופן וילנא, הגופן בו מודפסת הגמרא, אך לאחר מכן התחיל השימוש בגופן פרנק ריל (FrankRuehl) וספרים רבים, בין ספרי קודש ובין ספרים כלליים (ואף מאמר זה) מודפסים בגופן זה (אם כי בתקופה האחרונה, רווח השימוש בגופנים נוספים, בפרט בספרי קודש). כמו כן גופן דרוגולין (David) מתאים לטקסט רץ. הגופן דרוגולין (Drogolin) (נפוץ כ- Guttman Drogolin) יכול גם הוא להתאים לטקסט רץ. כמובן ישנם גופנים רבים נוספים המתאימים לטקסט רץ, אך הגופנים הנ"ל נפוצים ומצויים, וגם להם קיימים גירסאות רבות, חלקן משופרות יותר.

לטקסט רץ משתמשים בדרך כלל בגופנים סריפיים, גופנים בעלי סיומת מחודדת (תג, עוקץ) וכמו כן עובי האות משתנה, לדוגמא האות פ בגופן זה (פרנקריל) פ הקו העליון מסתיים בעוקץ (ירוק), כמו כן הקווים האופקיים של האות (שחור) רחבים, והקווים האנכיים (אדום) מיצרים בהדרגה. ישנם גופנים בעלי עובי אות אחיד אך בעלי עוקצים (בעובי זהה לעובי האות) מכונים סלאב סריף.

גופנים בעלי הבדלים גדולים בעובי האות, כגון גופן מנטובה (Guttman Mantova) בו הקווים האנכיים צרים מאוד ביחס לקווים האופקיים, קשים לקריאה רציפה ואינה מתאימים לטקסט רץ.

גופנים שאינם מתאימים לטקסט רץ: גופנים בעלי אותיות דומות, כך שאין הבדל גדול וניכר בין אותיות דומות כגון בין ב' לכ' ולנ', ד' לר', ם לס', ו' לז', וכדומה (דוגמה: מנטובה ב כ, ד ר) שכן הדבר מאמץ את המוח (בפיענוח האות) ואת העין (בהתמקדות בפרטים).

כמו כן גופנים מקושטים, או גופנים מסוגננים מאד, באופן שצורת האות שונה באופן ניכר מצורתה המקורית (דבר המאמץ גם הוא את המוח בפיענוח האות) קשים לקריאה רציפה, לדוגמה: גופן זה אינו עוז לקריאה רציפה וארוכה, גופנים אלו עשויים להתאים לכותרות [במידה והם מתאימים לתוכן] אך לא לטקסט רץ.

בבחירת גופן עבור הכותרות, בד"כ אין צורך בגופן נוח לקריאה, וזאת מאחר והכותרות הינן קצרות, אינן כוללות מידע רב, וכן הן מודפסות בדרך כלל בגודל רב יותר, דבר המיקל גם הוא על הקריאה, כך שבבחירת גופן עבור הכותרת יש להתמקד בעיקר ביופי ובאסתטיקה של הגופן.

מספר גופנים נפוצים היכולים להתאים לכותרות, נרקיסים (Narkisim) אדי (Guttman Adii) גטמן קליגרפי (Guttman Calligraphic). קיימים גופנים חינוכיים רבים ומגוונים, היכולים להתאים לכותרות.

גדלי גופנים מהו הגודל המתאים? יש לבחור בגודל המספיק לקריאה נוחה, לפי הכללים הרשמיים, הגודל המומלץ עבור ספרים הוא בין 9 ל- 11 נקודות⁸, אך ברוב הגופנים בעברית, בדרך כלל יש צורך ביותר (כ 10 - 13).

מהם הגדלים המומלצים עבור הכותרות? עבור כותרת שם פרק וכדומה, ניתן להשתמש בגדלים 18 – 26, עבור כותרות משנה ניתן להשתמש בגדלים 14 – 20, עבור הכותרת הראשית של הספר, ניתן להשתמש בגודל +64, ועבור כותרת המשנה של נושא הספר בגדלים 36 – 54, כל הערכים בקירוב, וכמובן שהדברים עשויים להשתנות במקרים מסויימים.

המרווחים לאחר שבחרנו את הגופן והגודל, יש לעבור לחלק השני בעימוד: המרווחים, בין השורות, בין הקטעים (הפיסקאות) ושולי העמוד.

גם המרווחים נועדו לשתי מטרות, הראשונה אסתטיקה ויופי של הדף, והשניה נוחות הקריאה.

תחילה יש לקבוע מרווח מספיק בין השורות, המרווח המקובל בין שורות הוא כ 2-3 נקודות יותר מגודל הגופן, כלומר אף גוף הטקסט הוא בגופן בגודל 12 נקודות, יש לקבוע מרווח בין שורות של כ 14-15 נקודות.²

⁸ את הגופנים מקובל למדוד בנקודות, כל נקודה היא כשליש מילימטר (0.35) בפועל, בגופנים רבים האותיות קטנות יותר (לדוגמה: בדקו את ההבדל בין גופן פרנקיל לבין גופן גוטמן חיים), וזאת מאחר וישנן אותיות עם חורגים למעלה כגון האות 'ל', ואותיות עם חורגים למטה כאותיות הסופיות 'ך' ו'ץ', גופן בגודל 10 נקודות פירושו שמראש גג ה'למד' עם סוף רגל ה'ך' יש 10 נקודות, ולעיתים אף פחות, שכן לעתים מעצב הגופן מותיר שוליים מעל ומתחת האות, כך שבפועל גודל האות יהיה אף פחות מ-10 נקודות. מסיבה זו, גופנים שונים יופיעו בגודל שונה, ולעיתים ההבדל גדול מאד. רוב הגופנים בעברית, קטנים משמעותית, אך גופן חיים הנ"ל, הינו גדול יחסית, מאחר והחורגים בו קצרים, כמו כן גופני רש"י (לדוגמא Guttman Rashi ועוד) פעמים רבות הינם גדולים יחסית. גובה האות ללא החורגים מכונה גובה X (x height).

² ההגדרה בוורד 'מרווח בין שורות' אינה מתייחסת למרווח בין השורות בלבד, אלא לרוחב השורה כולה, כך שאם נקבע מרווח בין שורות מדויק כגודל הגופן עצמו, באופן עקרוני השורות תהיינה צמודות ממש זו לזו, בפועל ישאר מרווח, וזאת מהטעם שהתבאר בהערה הקודמת, שגודל הגופן הוא מראש גג הלמד עד סוף רגל הכף, כאשר 'ך' עומדת מעל 'ל', רגל ה'ך' תגע בגג ה'ל' (אלא אם מעצב הגופן הותיר שוליים סביב האות).

בספר בן טור אחד, וככל שהשוורות ארוכות יותר [כפועל יוצא מגודל הדף ורוחב השוליים] יש צורך במרווח גדול יותר בין השורות, על מנת להקל על הקריאה, ובפרט כאשר גודל הגופן אינו גדול דיו.

גם כאן הדבר עשוי להשתנות בין הגופנים, וזאת מאחר וגובה האות בפועל משתנה מגופן לגופן, כך שחלק מהמרווח בין השורות בפועל הוא ההפרש בין גובה האות לבין גובהה בפועל.

לדוגמא:

<p>אך בגופן רש"י (Guttman Rashi) בגודל 12.5 נקודות, עם מרווח בין שורות של 14.5 נקודות, השורות למודות, כפי שהנכס רואים בטקסט זה, וזאת מאחר ובגופן זה אכן האותיות (כמעט) בגודל 12.5 נקודות.</p>	<p>בגופן פרנק ריל בגודל 12.5 נקודות, די במרווח בין שורות של 14.5 נקודות, כפי שניתן לראות בטקסט זה (אם כי מומלץ מעט יותר) מאחר והגופן בפועל הינו קטן מ-12.5 נקודות.</p>
---	---

בוורד (בהגדרות פיסקה) ניתן להגדיר מרווח בין שורות 'מדויק', ואז המרווח יהיה תמיד בדיוק כפי שנקבע, אך ניתן להגדיר את המרווח בין שורות כ'לפחות', במקרה זה המרווח שהוגדר על ידי המשתמש יהיה בכל מצב, אלא שבמידת הצורך וורד יוסיף על המרווח [וורד מחשב גם את השוליים שבגופן, כך שבגופן פרנק ריל הנ"ל, אם יוגדר מרווח כלפחות, וורד יסתפק במרווח כגודל הגופן, אך בגופן רש"י הנ"ל, וורד יוסיף על המרווח].³

וכעת יש לקבוע מרווח בין הקטעים (פיסקאות). מרווח בין פיסקות

יש צורך ליצור הבדל ניכר בין הקטעים, ניתן להשתמש לשם כך במספר דרכים:
א. ניתן להדגיש, להגדיל, או לעצב את המילה הראשונה בגופן שונה.

ב. ניתן להשתמש בחלונות, כמקובל בספרי קודש, כך שבתחילת השורה השניה ישנו רווח כגודל המילה שמעליו [מקובל ביחד עם עיצוב המילה הראשונה].

ג. ניתן ליצור הזחה בתחילת כל קטע, כלומר השורה הראשונה תתחיל מעט (כשליש עד חצי ס"מ) לאחר תחילת השורה (מכונה בוורד 'כניסת שורה ראשונה'). על פי הכללים, בפיסקה שאחר כותרת, וכן בפיסקה הראשונה, לא מוסיפים הזחה, אולם בפועל, בספרים רבים מקובל להוסיף הזחה בכל מקרה.

ד. ניתן להוסיף מרווח בין הקטעים.

³ כאשר הפיסקה מכילה גופנים בגדלים שונים [מצוי במילה הראשונה, שלעיתים מעוצבת בגודל גופן גדול יותר] והוגדר מרווח בין שורות 'לפחות', המרווח בין השורה הראשונה לשניה עשוי להיות גדול מהמרווח בין שאר השורות, דבר שאינו אסתטי, במקרים אלו יש להגדיר בוורד מרווח בין שורות 'מדויק', ולוודא כי המרווח מספיק גם עבור הטקסט המוגדל.

כאשר משתמשים באחת מן השיטות (א – ג) לבדל הין הקטעים, אין הכרח להוסיף על המרווח בין הקטעים. בספרים בני שני טורים, המנעות מהוספת מרווח בין הקטעים מסייעת לשמירה על טורים מאוזנים [שכן פעמים רבות בטור האחד ישנם קטעים יותר מבחבירו, וכאשר המרווח בין הקטעים שונה מהמרווח בין השורות, ייווצר הפרש בין הטורים].

אולם בספרים רבים מקובל גם במקרים אלו להוסיף על המרווח בין הקטעים, די להוסיף כמחצית המרווח בין השורות [לצורך שמירה על טורים מאוזנים, היה רצוי להוסיף מרווח בין הקטעים כמרווח בין השורות, כלומר אם המרווח בין שורות הוגדר ל-14 נקודות, להגדיר מרווח אחרי פסקה של 14 נקודות, אולם זהו מרווח גדול מדי, קביעת המרווח כמחצית בדיוק מהמרווח בין השורות, עשויה גם היא לסייע באיזון הטורים, שכן אם ההפרש במספר הקטעים בין הטורים הוא זוגי (לדוגמה, בטור ימין 4 קטעים ובטור שמאל 2 קטעים) הרי שהמרווח שנוסף בשני הקטעים הוא כמרווח שורה אחת בדיוק.

בנוסף יש להגדיר מרווחים לפני ואחרי כותרות: את כותרת הפרק / הסימן, ניתן להרחיק כמכפלת שלה מראש העמוד, לדוגמה, אם הכותרת בגודל 24 נקודות, ניתן להגדיר 'מרווח לפני' של 48 נקודות.

נותר לקבוע את שולי הדף ואת המרווח בין הטורים, ישנם שוליים עליונים, תחתונים, פנימיים שוליים ומרווח בין טורים **(שמאליים בעמוד זוגי וימניים בעמוד אי זוגי) וחיצוניים (ימניים בעמוד זוגי, ושמאליים בעמוד אי זוגי).**

בשוליים העליונים והתחתונים, מקובל שהשוליים התחתונים רחבים יותר מהשוליים העליונים **(וע' מנחות ל א).**

בשוליים בצידי הדף, מקובל שהשוליים החיצוניים רחבים יותר מן הפנימיים. בטקסט בין שני טורים, המרווח המקובל בין טורים כחצי ס"מ.

מהו מספר האותיות הרצוי בכל שורה? מקובל בין 35 ל – 90 סימנים בשורה (וע' מנחות שם). שורות ארוכות מדי מקשות על רצף הקריאה, ועל ההתמצאות בין השורות, ועשויות אף לעייף את העינים.

ככל שהשורות ארוכות יותר, יש מקום להוסיף על המרווח בין השורות, דבר המיקל על הקורא למצוא את השורה הבאה.

כללים נוספים:

^{יתומים ואלמנות} מניעת "יתומים", מומלץ שלא תהיה מילה בודדת בשורה, בפרט בכותרות, כך שכותרת המתפרסת על שתי שורות, על השורה השניה להכיל שתי מילים לפחות. יש מקפידים על כך גם בגוף הטקסט, אך בספרים רבים לא מקפידים על כך.

כמו כן, יש מקפידים שלא תשאר שורה בודדת בתחילת עמוד או בסופו [ב"וורד" מוגדרת כברירת מחדל האפשרות "בקרת שורות מיותרות", אפשרות זו מונעת מצב של שורה בודדת בתחילת עמוד או בסופו, וכן בתחילת טור או בסופו, במקרה כזה השורה הסמוכה לה תצמד אליה באופן אוטומטי].

בספרים בין שני טורים, יש המוותרים על הקפדה זו, שכן הדבר מסייע לשמירה על איזון בין הטורים, וכאשר בנוסף לכך, לא מוסיפים מרווח בין הקטעים, ברוב המקרים הטורים יסתיימו באופן מאוזן בלא צורך לאזנם.

כמובן, יש להקפיד שלא יוצר מצב שכותרת תהיה בסוף העמוד, והטקסט השייך אליה יתחיל רק בעמוד הבא, כותרת כזו מכונה "אלמנה" [יש מכנים גם שורה בודדת בראש עמוד בתואר זה]. העמוד הראשון של הספר יהיה בעמוד שמאלי, וכן כאשר ישנם מספר חלקים בספר, כל חלק יתחיל בעמוד שמאלי.

^{כותרת עליונה} בכותרת העליונה, מופיעים בדרך כלל שם הספר, ונושא או מספר הפרק, ניתן למקם אותן במספר אופנים. במבוא ובתוכן העניינים, יש המסירים את הכותרת העליונה, כמו כן יש שבכל תחילת פרק מסירים את הכותרת העליונה, במקרה זה מומלץ שהפרק יתחיל בעמוד שמאלי. רבים מקפידים שכל עמודי הספר יסתיימו בשורה.

המאמר מהווה סקירה תמציתית של עיקרי כללי העימוד הנפוצים, הנצרכים לעימוד ספרים.

[ההגדרות בהן עומד מסמך זה: גופן פרנק ריל בגודל 13.5 נקודות, רוחב שורה (מרווח בין שורות) 18 נקודות, מרווח בין קטעים (מרווח אחרי פיסקה) 6 נקודות. מילה ראשונה מודגשת. שורה אחרונה ממורכזת. כותרת ראשית (Shofar) בגודל 22 נקודות, וכותרת משנה בגודל 14 נקודות. כותרות צד (David) בגודל 9.5 נקודות.]